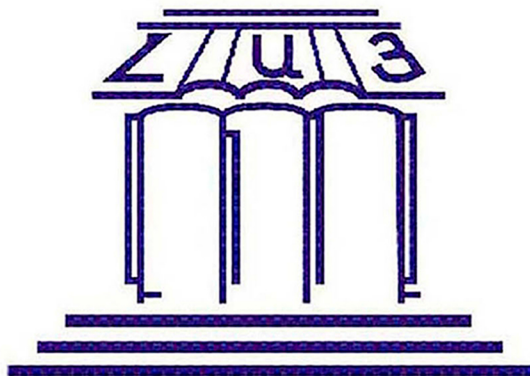

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

71

77

ՆՅՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԵՆ. ԿԵՆՏՐՈՆ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՍԿԿԱ 1931

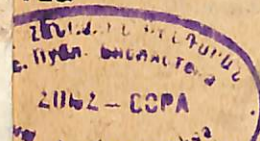
25 SEP 2006

9 NOV 2010

Ս. Կ. ԿՈՏՈՎ

ԲԵՐԵՋԻՆԱՅԻ ՎՐԱ

Մ ԺՈՂՈՎՈՒՐԻՆ. ԿԵՆՏՐՈՆ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԿՎԱ 1931

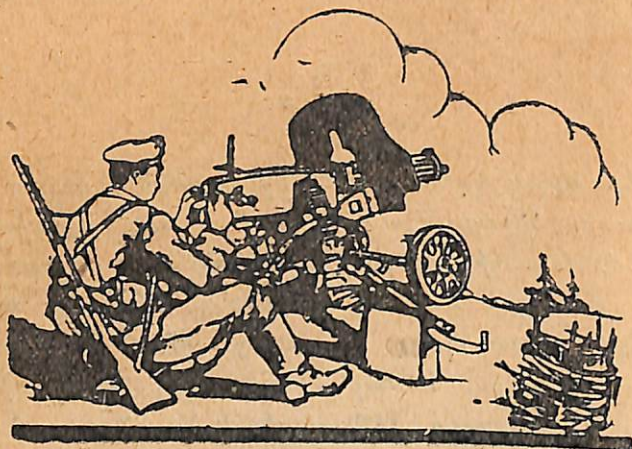

Թարգմ. Ն. Տ. ՈՂ.

677
45

* * *

Այս գրքույկը տալիս է մեր կարմիր գնդերից մեկի
կոմիսարի հիշողությունները: Պատկերը առնված է
այն ժամանակից, յերբ համաշխարհային բուրժուա-
զիան մահացու սարսափով բռնված (կարմիր զորա-
մասերի արագընթաց արշավից դեպի Վարշավա)¹
լեհերին ոգնելու համար ձեռք առավ բոլոր միջոց-
ները: Արևմուտքից Լեհաստան ելին գնում անվերջ
շարքերով գնացքները, լի հրազեններով ու մարզիչ-
ոֆիցերներով: Համաշխարհային կապիտալիզմը և հա-
մաշխարհային պրոլետարական հեղափոխությունը ընդ-
հարվել ելին: Կարմիր բանակը իր արագընթաց ար-
շավի ժամանակ կտրվելով իր թիկունքից, ընկել եր այդ
կռվում ծանր դրության մեջ, կանգ եր առել և շատ
տեղերում ստիպված եր դիմել ինքնապաշտպանության
կամ նահանջի: Բայց, յետ նահանջելով և պաշտպան-
վելով, նա ծանր կորուստներ եր պատճառում թշնա-
մուն և վերջիվերջո ստիպեց նրան համաձայնվել
այնպիսի հաշտություն կնքել, վորը ավելի նվազ ձեռ-
նտու յեր լեհերի համար, քան այն, վոր առաջար-
կում եր 1920 թվին խորհրդային իշխանությունը՝
չկամենալով պատերազմել Լեհաստանի դեմ: Այս գրք-
ույկի նյութը կազմում է Կարմիր բանակի գնդերից
մեկի պաշտպանության և նահանջի պատմությունը:

ԲԵՐԵՋԻԱՆԱՅԻ ՎՐԱ

ՃԱՀԻՃՆԵՐՈՒՄ

Յերրորդ օրն է, վոր մեր գունդը գտնվում է ճահճի մեջ, սե, խորը Բերեզինա գետի մյուս ափին: Մարտիկները մինչև ծնկները խրված են կանաչագույն կեղտոտ ջրի մեջ: Ժամանակը անցնում է ճանձրալի:

Յերեկով դեռ վոչինչ, կարելի չէ դիմանալ մայիսյան արեգակը ջերմացնում է մարդկանց սառած մարմինները և չորացնում թրջված շինելները: Բայց յերբ հասնում է յերեկոն, յերբ գետից և ճահճներից բարձրանում է մառախուղը և թանձր շղարշով պատում է թփերն ու ակոպները, — նեխված խոնավությունը անտանելի կերպով սեղմում է մարմինը ու թափանցում մինչև վոսկոտների ծուծը: Մառախուղի ծանր ալիքները վրադ են ընկնում և, կարծես խեղդում են: Անգոր փորձեր ես անում ազատվելու այդ սառցային գրկախառնությունից, մեկ վեր ես թռչում, բռնելով

ակոպի լարծուն պատերից, վորոնք սողում-դուրս են պրծնում ձեռքերիցդ, մեկ նորից պառկում ես ցուրտ, կակուղ ու մածուցիկ տղմի մեջ:

Տանջվելով ու անիծելով ճահճը, լեհերին, իսկ յերբեմն նաև իրենց հրամանատարներին, մարտիկները անհամբեր սպասում են արեգակի ծագելուն: Ձանձրալի անցնում է գիշերը մինչև արևածագը, բայց առավոտից, արշալույսի հետ միասին ակոպները զգալի կերպով կենդանանում են: Մարտիկները շարքերով ու խմբերով, հերթով շտապ անցնում են թիկունքը, վորպեսզի այնտեղ յեռացած ջուր խմեն: Դա մի սովորական դեղնա-կավագյուն յեռացրած ջուր է սուրճի թեթև խառնուրդով, վորից գազարի և վարսակի հոտ է փչում, վոր խիստ համեղ խմիչք է թվում գինվորներին:

Մեր մոտիկ թիկունքում, մեր յետևում գտնվող Բերեզինան, վորը գիշերով նմանվում է մռայլ, սև ոճի, — լուսավորվում ու փայլում է բյուրեղանման ցայտումներով: Սակայն ցերեկը արևի, ջերմության ու կենսուրախության հետ միասին կենդանանում է նաև գիշերով հանդարտվող մարտական կյանքը:

Փայլելով իրենց պողպատե թևերով և, թռչունի նման պատռելով կապույտ ամպերը, թռչում են լեհական ոդանավերը: Նրանք իջնում են մինչև ակոպները (խրամատ), վեր ու վար են սավառնում և շաղ են տալիս մեր վրա պուլեմյոտի գնդակներ: Ակոպները պատասխանում են կատաղի, սակայն անկանոն հրացանաձգությամբ: Ողային ավազակները համարձակ թռչում են գետի մյուս ափը, դեպի մեր թիկունքը ու հրագեն կրող արոզները: Արոզների մեջ բարձրանում է խուճապ, աղաղակ: Իսկ մեր ոդանավերը չկան

ու չկան... Նրանք գործում են ուրիշ տեղ, բայց մեզ թվում է, վոր մեզ մոռացել են: Բոլորն ել չարանում են: Մարտիկները տրտնջում են և յերբ յերեկոները գնդի հրամանատարը կոմիսարի հետ միասին այցելում են ակոպները, բոլոր անկյուններից անհամբեր հարցեր են տրվում:

—Յերբ կհանեք մեզ ճահճից:

—Յերբ պիտի յերթանք կովելու:

Գնդի հրամանատարը, վոր կարճահասակ, շիւ աչքերով ու մուգ խորտյաշ մազերով մի մարդ է, լրջորեն, համբերությամբ բացատրում է մարտիկներին գործի դրությունը: Բայց այդ բացատրությունները չեն գոհացնում: Ամենքն ել հասկանում են այդ ճահճային լողարանի անհրաժեշտությունը, սակայն յուրաքանչյուրը կարծում է, վոր հանգամանքները արդեն փոխվել են և ահա շուտով հրաման կստացվի տեղից յելնելու: Բայց ահա արդեն անցել է մի շաբաթ, յերկու շաբաթ, մի ամիս, իսկ պատերազմական դրությունը նույն «անփոփոխ» դրության մեջ է: Ձանձրոյթը սոսկալի յէ: Ամեն մեկը մանրազնին ուսումնասիրել է իր ակոպային հարեանին, գիտե, թե ով ինչ է մտածում: Բոլոր պատմությունները, այդ բոլոր անվերջ հեքիաթները տերտերի և զինվորի, բուրժույի և մշակի, ոֆիցերի և դենշչիկի մասին կրկնված և ծամծամված են մի քանի անգամ և նրանցից մարդու սիրտ է խառնում:

* * *

Դիմացի ափը, վոր մեր մոտավոր թիկունքն է կազմում, անտառոտ է և չոր: Այնտեղ են գտնվում

մեր աթոզը և գնդի շտաբը: Մենք նախանձում ենք ամենքին, վորոնք «այն ափում» են գտնվում:

Լեհական ակոպները մեզնից հինգ վերստ հեռումի բարձրավանդակի վրա յեն յինված: Ճահիճը չի հասնում նրանց: Նրանք ծածկվել են մանր թփերով, վորոնց մեջ տեղ-տեղ յերևում են փշերից կազմած տեղեր:

Ուվքեր են գտնվում նրանց ակոպներում: Շուտ են: Հայտնի չէ: Իսկ հարկավոր է իմանալ: Արդեն մի քանի անգամ գնդի հետախույզ խումբը չափչփել է ճահիճը, մի քանի անգամ հասել է թշնամու ակոպներին: Բայց լեհական պահապան զինվորները աչալուրջ են: Դժվար է նրանց խաբել և գերի վերցնել նրանցից:

Այդ հետախուզողներին մեկի ժամանակ, յերբ գնդի հրամանատարը համառորեն պահանջում էր մի գերի բռնել, հետախուզողների հետևակ խմբի գլխավորը վճռեց դիմել մի կատաղի միջոցի, — հարձակվել իր ամբողջ խմբով թշնամու ակոպների վրա: Դիշերը խաղաղ ճահիճը վրդովվեց հրացանների զարկերից, գնդակների ճայթուններից և թնդանոթների վորոտից: Սկսեց վորոտալ նույն իսկ լեհական արտիլերիան, վոր մինչև այդ լուռ էր... Թե ջրի վրա և թե Բերեզինայի յերկու ափերին ել սկսեցին թռչկոտել, վեր ու վայր անել թնդանոթների ռումբերը, բարձրացնելով ցեխի ու ջրի ամբողջ սյուններ:

Մինչև առավոտ չէր լուռ հրացանաձգությունը լեհացիների կողմից: Գունդը սպասողական դրության մեջ էր: Հետախույզ զինվորները, վորոնց անհամբեր սպասում էին ամենքը, դեռ չկային: Նրանց ոգնության ուղարկվեց մի վաշտ:

Վաշտը և հետախույզ զինվորները վերադարձան առավոտը, բերելով իրենց հետ յերկու լեհացի գերիներ: Գերիները, յերկու գյուղացի յերիտասարդներ, լայն, սովորական դեմքերով, հանգիստ եյին, նրանց դեմքի վրա յերկյուղի վոչ մի հետք չկար: Մեկի վոտքը վիրավորված էր և նա կաղում էր: Նա հագին ուներ միայն մի կոշիկ, իսկ մյուսը վերցրել էր ձեռքը ու շփոթված՝ ժպտալով նայում էր շրջապատող կար-

Գերին պատասխանում էր սիրով

միւր բանակայիններին: Մերոնք՝ նստեցրին լեհացուն կոճղի վրա, հյուրասիրեցին թեյով, շաքար տվին և ապա սկսեցին հարցեր տալ նրան: Գերին պատասխանում էր ուրախությամբ, առանց ծածկելու:

Հետախույզ զինվորները յերկար ժամանակ որվա հերոսներն էին դարձել: Նրանք իսկապես համարձակ գործ էին կատարել: Դարանակլած մոտենալով

թշնամու ակոպներին, նրանք անսպասելի հարձակվում են պահապան զինվորների վրա, ապա, չթողնելով, վոր թշնամին ուշքի գա և ուշադրություն չդարձնելով հրացանաձգության վրա, մտնում են ակոպները, բռնում են յերկու քնաթաթախ, ապուշ կտրած լեհացիների և, առանց ժամանակ կորցնելու, յետ են վազում: Գիշերային խաղաղությունը ալեկոծող հրացանաձգությունը բարձրացել էր արդեն մեր հետախույզների յետևից: Պաները՝ կատաղությունից ամբողջ գիշերը կրակում էին, բայց իրենց կրակով նրանք վոչ վոքի վնաս չտվին: Դա նույնիսկ ոգտակար յեղավ, այն զինվորները, վորոնք մինչև այդ չէին տեսել իրենց թշնամուն, համոզվեցին, վոր նա ավելի վտանգավոր չէ, քան Կոլչակի զինվորները, վորոնց հետ նրանք առաջուց գործ ունեցել էին, — և սիրտ առան:

Այդ գիշերվանից կարծես ինքն իրեն դադարեցին այն բոլոր տրտունջները, վոր հետևանք էին ճահճի մեջ գտնվելուն: Բոլորը զգում էին, վոր ճահճային կյանքի վերջը մոտենում է:

ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆ

Այդ վերջը յեկավ անսպասելի կերպով: Մի յերեկո շտաբում հրաման ստացվեց, վոր յելնենք, իսկ գիշերը գունդը շղթաներով շարժվեց դեպի լեհական ակոպները:

Ճահճի վրա ծանրացած էր թանձր դեղնագույն մառախուղ: Վարագուրվելով այդ մառախուղով, գունդը հետգհետե ավելի և ավելի յեր մոտենում թշնամու

* Պան — լեհացիները ասում են իշխաններին, կալվածատերերին, սովորական իմաստով — պարոն:

ակոպներին: Վաղ առավոտյան մենք պետք է գրոհ տայինք լեհացիների ակոպների վրա: Կովի հաջողութ- թյունը կախված էր նրանից, թե արդյոք կհարողա- նանք աննկատելի կերպով մոտենալ թշնամու ակոպ- ներին այնչափ, վոր կարելի լինի հարձակում գործել:

Մինչև ակոպները դեռ մեկ ու կես վերստ կա, բայց լեհերն արդեն նկատել են մեզ: Բ-բ-հհ, — վո- բոտած թնդանոթը և նրա յետևից ելի ու ելի:

Ճիշտ է, ռումբերը թռչում-ընկնում են մեր շղթա- ների յետևը, առանց վորևե մնաս հասցնելու հարձակ- վողներին, բայց վատն այն է, վոր լեհերը գիտեն գնդի հարձակման դիմելու մասին և այդպիսով չիք ե դառնում մեր հարձակման անսպասելի լինելը: Սակայն յետ նահանջելն արդեն ուշ է: Քիչ ժամա- նակից հետո լույսը կբացվի և մեր շղթաները կգտ- նվեն լեհերի աչքի առաջ, ինչպես կռուները ճահ- ճային կոշտերի վրա:

Շտապ խորհրդակցելով կոմիսարի հետ, գնդի հրա- մանատարը վճռում է:

— Առաջ գնալ և գրոհ տալ թշնամուն: Գրոհի անհա- ջողության դեպքում III գումարտակը պետք է ծածկե գնդի նահանջը դեպի իր սկզբնական տեղը:

Շղթաները արագությամբ մոտենում եյին ակոպ- ներին: Լեհական արտիլերիայի կրակը սաստկացավ և սկսեց նպատակին հասնել: Նրա սպանիչ գնդակ- ները ավելի և ավելի մոտենում եյին մեր շղթաներին: Խավարը նսեմացավ: Ճահճի վրայից ծխի նման բար- ձրացավ գողորշին: Գունդը արդեն բոլորովին մոտե- ցել է թշնամու ակոպներին: Նշմարվում է այդ ակոպների յետևը գտնվող գյուղը: Շղթաները արդեն

վազելով են առաջ գնում: Մոտեցել ենք... շուտ... Վաղ առավոտյան աղջամուղջի մեջ մի վարկյան փայլեց պուլեմյոտի կրակը: Լեհական ակոպներից սկսեցին տեղալ գնդակները: Կռվել սկսվեց:

Բերեզինայի մյուս ափից լեհական ակոպների վրա սկսեց կրակ թափել կարմիր բատարեյան: Ճարձա- տելով՝ մեր գլխի վրայից թռչում եյին կարմիր բատա- րեյայի ռումբերը՝ հանգստացնելով ու խրախուսելով մարտիկներին:

Հետզհետե լուսանում եր: Պատառ-պատառ դար- ձած մառախուղը հալվում եր ողի մեջ:

Լույսը բացվեց:

Այժմ լեհերը պարզ տեսնում են կարմիր գլխվոր- ների շղթաները և նրանց թնդանոթները արձակում են մեզ վրա իրենց մահաբեր գնդակները ճշուռ- թյամբ, սառն հաշվողությամբ: Վրիպել դժվար է: Հրաձգությունը դառնում է միաձույլ վռնոց: Գնդակ- ները վզգում, զրնգում են ու խրվում ճահճի տղմի մեջ: Մահը հետզհետե ավելի և ավելի զոհեր է խլում մեր շարքերից:

Իսկ ակոպների յետևում մեծանում ու լայնանում է կարմիր բոցը, — այրվում է մեր բատարեյայի կրա- կից լեհական ակոպների յետևը գտնվող գյուղը:

Շղթան անդուսպ առաջ է գլորվում: Վորպեսզի չկոտորի իր գլխվորներին, կարմիր արտիլերիան լուռ է, նույնն է անում նաև լեհական արտիլերիան: Մեր գլխի վրայից վռնոցով անցան մեր վերջին ռումբերը, ողը ցնդելով լեհական ակոպների հողը: Գունդը գրոհ տվեց: Բայց լեհերի պուլեմյոտների և հրացանների կրակը քանի գնում ուժեղանում է: Չգիմացավ այդ

կրակին գիշերվա յերկար լարված սպասողությունից թուլացած ձախ թեւ, յերեւաց: Ակոպներէց քիչ հեռու պառկեց գետնի վրա 6-րդ վաշտը, նրա յետեւից 5-րդը, 4-րդը...

Գրոհը չհաջողվեց: Վաշտերը իրար յետեւից կաշոււմ ելին գետնին. մարտիկները սկսեցին սողալով յետ նահանջել ակզբում դանդաղ, իսկ հետո արագութեամբ, մոռանալով, վոր խրախուսված թշնամու գնդակը նահանջի ժամանակ ավելի ճիշտ ե հարվածում:

Լեհական ակոպների ծայրերում յերևացին մարդիկ: Դա լեհերն էին ժողովում ակոպների մոտ, վորպեսզի հակահարձակում գործեն մեզ վրա:

Նորից կենդանացաւ հրաձգությունը, վոր մի առ-ժամանակ լռել եր, ճշոցով շող տալով կրակը նահանջողներին ամբողջ ճակատում և, կարծես մտրակով, զարկելով նրանց: Վաշտերը փախչում էին: Իզուր էին հրամանատարները աշխատում կանգնեցնել նրանց և նորից թշնամու դեմ դարձնել, նոր զրոհ տալ: Մարտիկները խառնվել էին իւրար, չէին լսում հրամանները:

Հրամանատարը և կոմիսարը խռպտել էին, փորձելով կանգնեցնել մարտիկներին: Կոմիսարը ատրճանակը ձեռքին վազեց նրանց առաջը կտրելու: Լսվեց ատրճանակի չոր տրաքոցը և ամենից առաջ վազող զինվորը, վոր վարակում եր բոլորին սարսափով, մեռած վայր ընկաւ: Սակայն դա չկանգնեցրեց փախուստը:

Յերկյուղից խելքը կորցրած և արդեն վոչինչ չգիտակցող մարտիկները թռչում են դիակի վրայից, ասես կոճղի վրայից: Միայն III գումարտակը չփա-

խաւ: Պատասխանելով լեհերի կրակին, նա նահանջում եր կատարյալ կարգապահութեամբ:

Լեհերը խիտ ու սև շղթայով հետևում էին մեզ: Նրանց քայլվածքից զգացվում եր նրանց հանգիստ հավաստիությունը իրենց հաղթութեան մեջ: Յեւ այն ժամանակ, յերբ առաջին շղթաները հետապնդում էին նահանջողներին, ակոպների յետեւից դուրս յեկող թշնամու նորանոր մասսաներ հեղեղում էին ճահիճները:

Պաները, ինչպես յերևում ե, հաստատապես վճռուել են Բերեզինա գետի մեր նոսրացած, խուճապով բռնված գունդը:

III ԳՈՒՄԱՐՏԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԸ

III գումարտակի հրամանատարը հասկացաւ լեհերի նպատակը: Հասկացաւ և այն, վոր գունդը կանգնեցնել չի կարելի, վոր նա քայքայված ե և հարկավոր ե նրան անցկացնել Բերեզինայի մյուս ափը և այնտեղ կարգի բերել: Հասկացան այդ նաև գնդի հրամանատարն ու կոմիսարը:

Ամբողջ հուլիսը III գումարտակի վրա յե: Յեթե նա կարողանա պահել թշնամուն ու այսպիսով ժամանակ վաստակել, — գունդը ազատված ե:

Գնդի հրամանատարը և կոմիսարը ցրվեցին զանազան կողմեր: Հրամանատարը վազեց կարգի բերելու գետանցը և վաշտերը հավաքելու ափի մոտ, իսկ կոմիսարը գնաց III գումարտակ:

III գումարտակը նույնպես, յերբ սկսեցին տատանվել մյուս վաշտերը և հետո ամբողջ գունդը, քիչ եր մնացել, վոր յետ փախչելու նահանջող ընկերների

յետեից, բայց գումարտակի հրամանատարը, վոր մի ամրակուռ, կոփված մարտիկ եր, և վաշտերի հրամանատարները, կարողացան պահել իրենց մարդկանց:

— Պառկեցեք, խփեցեք շղթաներին, վեց... զարկ... — լսվում եր ողի մեջ վորոշ ու հաստատուն հրամանը:

Հրացանաձգությունը, վոր սկզբում անկանոն եր, ամեն մի զարկից հետո քանի գնում ավելի համարձակ ու անվրեպ եր դառնում և այդ անվրեպ կրակը սկսեց կանգնեցնել լեհերին:

— Պառկում են...

— Կանգ են առնում...

— Ավելի արագ կրակեցեք:

Հրացանաձգությունը հանգստացնում եր և իրենց, մարտիկներին և նրանց ուշադրությունը մի կողմ եր դարձնում ընդհանուր փախուստից: Լավ նշան դնելը ու հաջող կրակելը վոգեորում եր նրանց և նրանք հպարտությամբ ասում էին մեկ-մեկու.

— Մենակ մենք ենք մնացել...

Գումարտակը անվրդով, քայլ առ քայլ, համառությամբ ոգտագործելով հողի մի թզաչափն անգամ, յետ եր քաշվում թշնամու ճնշման տակ, վիրավորված գաղանի նման վերքեր հասցնելով իրեն հալածողներին:

Բայց լեհական շղթաները քանի գնում, ձգվում են, խտանում են, նոր մարդիկ են առնում իրենց մեջ: Գումարտակը կարող ե շրջապատվելու վտանգի մեջ ընկնել:

Գումարտակի հրամանատար Իվանովը գիտե իր գործը: Մեկ թեքվում ե դեպի աջ, զարկում ե լեհական շղթաներին և հետո խսկույն դեպի ձախ գցում

իրեն: Թշնամուն չի հաջողվում շրջապատել գումարտակի թևերը:

Մարտիկներն արդեն տաքացել են: Բոլորն ել զգում են գումարտակի վրա ընկած պատասխանատվության չափը: Գումարտակում կան բավական թվով մարտիկներ, վորոնք կռիվների մեջ են գտնվում քաղաքացիական պատերազմի սկզբից, իսկ ինքը, հրամանատարը, իմպերիալիստական պատերազմի ունտերոֆիցեր ե, սառնարյուն, փորձված:

Իվանովը գնդի կոմիսարի հետ, շղթայի յետևը, իսկույն խորհրդակցում ե գործի դրության մասին: Այստեղից յերևում ե, թե ինչպես լեհական ուժերը պայթում են գետի վրա, և ինչպես լաստի ոգնությամբ շտապով գետի մյուս ափն են փոխադրվում մեր գնդի նահանջող մասերը: Լեհական արտիլերիան կրակում ե անխնա ճշտությամբ. ափին խոնված ամբոխը նրա համար շատ լավ կրակելու նշան ե: Շատերը չեն դիմանում, ափից և նույն իսկ լաստից իրենց գցում են գետը, վոր լողալով անցնեն, և խեղդվում են:

Մյուս ափում նույնպես պատրաստ են պուլեմյոտները: Կարմիր բատարեյայի արագ կրակը ջարդում ե լեհերի խիտ շղթաները: Բայց լեհերը, նախատեսելով հաղթությունը, հարբել են հաջողությունից:

Կանգ առնելով հրաձգության ընդմիջումներին, նրանք նորից բարձրանում են և արագ առաջ շարժվում:

Գումարտակը ստիպված ե արագացնել իր նահանջը: Գնդից ոգնություն սպասելը իզուր ե. այնտեղ, գետի մոտ, մարդիկ միայն մի ցանկություն ունեն, —

շուտով անցնել մյուս ամիւր և պաշտպանություն գրտ-
նեն գետի և սեփական գնդացիները ու մարտկոց-
ների կողմից:

Գնդի հրամանատարին հաջողվեց դժվարութեամբ՝
կոմանդիրների բղավոցների ու ստիպումների տակ
շղթայաձև ցրել գետի ամիւր մի վաշտ, բայց հենց մոր-
նա մոտեցավ գետանցի տեղին, նրա յետևից իսկույն
զինվորներն ել անկանոն խմբերով վազեցին նույն
տեղը:

Լեհերը շարժվում են արդեն առանց կանգ առ-
նելու, առաջ են վազում առանց թագնվելու, ստվար,
միալար շղթայով: Թվում է, վոր վոչ մի ուժ չի կա-
րող կանգնեցնել նրանց:

Դեռ բոլորը չեն անցել գետը, դեռ բավական
ժամանակ է հարկավոր դրա համար: Յեթե թշնամին
հասնի ամիւր, նա սվիններով ու հրացանի կոթերով
բոլորին կթափի գետի մեջ, ովքեր ամիւր վրա յեն
գտնվում: Անհրաժեշտ է վերջին միջոցին դիմել:

Մի կարճ ժամանակ կանգ առնելով ակոպներում
վորտեղ մի քանի ժամ առաջ գունդը անգործությու-
նից ձանձրացած պահանջում էր, վոր իրեն թշնամու
դեմ դուրս բերեն, գումարտակի հրամանատարը վճռեց
մոտ թողնել լեհերին հարյուր քայլ տարածութեան
վրա: Ակոպներում տիրեց լուռություն: Մարդիկ ձեռ-
ների մեջ ամուր սեղմեցին անդադար կրակելուց տա-
քացած հրացանները: Յերբ լեհական շղթաները մո-
տեցան, լուռ ակոպները հանկարծ կենդանացան:
Գումարտակի գնդացիները սկսեցին տեղալ գնդակ-
ների կարկուտ: Թշնամիները կռացան և ապա կանգ
առան անվճռականութեան մեջ:

— Ուռն, յեկե՛ք յետևիցս, — գոչեց գումարտակի
հրամանատարը:

Գումարտակը հրացան արձակելով հարձակվեց
թշնամու վրա: Լեհերը ցնցվեցին, խռնվեցին ու փա-
խան: Շփոթությունը յերկար չտևեց, բաց անհրա-
ժեշտ ժամանակը արդեն ձեռք էր բերված. վերջին
զինվորները լաստերի վրա անցնում էին գետի մյուս
ամիւր: Գունդը համարյա ազատված է, III գումար-
տակի հակահարձակումը հինգ անգամ ավելի ուժեղ
թշնամու դեմ նրան թանգ նստեց: Ինքը, գումարտակի
հրամանատարը, վոր վոգևորել — տարել էր իր յե-
տևից մարդկանց, վերք էր ստացել փորի վրա...

Գումարտակի հրամանատարին պառկեցրին ակոպի
մեջ գետնին փռած շինելի վրա: Հին մարտիկի գու-
նատված շրթունքները ամուր սեղմված էին, դեմքը
հողափռ չէր դարձել և միայն բաց աչքերն էին
վկայում, վոր նա կենդանի յէ: Նրա փորը ցրիվ էր
տվել ճայթած գնդակը, — աղիքները համառութեամբ
դուրս էին գալիս բաց վերքից, մատերն ու շորերը
արյունաշաղախ էին: Արյունը լիճ էր կապել վիրա-
վորի տակ:

— Ընկերներ, սպանեցե՛ք ինձ, — աղաչում էր նա
գառանցանքի մեջ:

Մարտիկները մոռալ հայացքով նայում էին իրենց
առաջ, սեղմելով ձեռքի մեջ հրացանը:

Գումարտակի հրամանատարությունն իր վրա
առավ կոմիսարը:

Մինչ գումարտակը հակահարձակում էր կատա-
րում, լեհերի մի մասը մոտեցավ գետամիւր և վոչն-
չացրեց գետանցի շղթայի շարժումները: Գումար-

տակը մնաց կտրված, ամուր սեղմված ափին, թիկունքում գտնվում էր դեպի ամեն ինչը անտարբեր գետը և զգզված գունդը, վորը վոչնչով չեր կարող ոգնել գումարտակին: Առջևից — վրա հասնող, մի քանի անգամ ավելի ուժեղ թշնամին ե, վոր ձգտում է վոչնչացնել գումարտակը և գետը ձգել նրան: Արտիլերիան չեր գործում: Լեհական ավելի ուժեղ արտիլերիան վոչնչացնելով մեր թնդանոթները մեկը մյուսի յետևից, զրկել էր գումարտակը ուժեղ պաշտպանությունից և մեր բախտիցն էր, վոր գումարտակը նեղություն չեր քաշում գնդակների և պուլեմյոտների ժապավենների, վորովհետև նահանջած վաշտերը գետափին մեծ պաշար եյին թողել զբանցից:

Գումարտակի վիրավորված հրամանատարին վորոշեցին, ինչ գնով ել լինի, փոխադրել գետի մյուս ափը: Մեջ ընկան չորս կամավորներ, բայց վոչ նավակներ կային և վոչ ել գերաններ: Գետը կարելի չէ անցնել միայն լողալով: Վտանգավոր գործ էր, ամեն վայրկյան գետանցքի ժամանակ լեհական գնդակը կարող էր սպանել վիրավորին և նրան ազատողներին: Բայց և այնպես վիրավորված հրամանատարին շինելի մեջ տարան մինչև գետափը: Սկսեցին տկլորվել:

Հրամանատարը շատ լավ գիտե, վոր, յեթե մնա այստեղ, անպատճառ կորչելու չէ, բայց հին մարտիկը չի կարող հաշտվել այն մտքի հետ, վոր նրա պատճառով մարդիկ իրենց անխուսափելի մահվան են դատապարտում:

— Կանգնեցե՛ք, — հրամայում է նա:

Կարմիր զինվորները լռելյան շարունակում են իրենց գործը:

— Ընկերներ, թողե՛ք... Ավելի լավ է սպանեցե՛ք... Այստեղ ամեն մի ավինը արժեք ունի, իսկ դուք ինձնով եք զբաղված...

Կարմիր զինվորները լուռ են ու մռայլ:

— Ընկերներ, — խորամանկությամբ և զիմում հրամանատարը, — կանգնեցրե՛ք ինձ... Յես ինքս...

— Դա կարելի չէ:

Նրան կանգնեցնում են: Լարելով վերջին ուժերը, ամուր սեղմելով առամները, վորպեսզի չճչա անասելի ցավից, նա յերկու արագ քայլերով իրեն գցում է գետը:

Ջուրը անտարբեր փայլեց. նրա ծիացող կոհակները շարժվեցին գետի մակերևույթի վրա և անհայտացան:

III գումարտակի հրամանատարը այլևս չկար:

Մյուս ափից տեսան հրամանատարի մահը, տեսան գումարտակի ծանր դրությունը, նրա դանդաղ, անխուսափելի կորուստը անհավասար կռվի մեջ, բայց վոչնչով ոգնել չեյին կարող: Գետը կտրել էր գումարտակը մնացած բոլորից: Բոլոր լաստերը վոչնչացված եյին իսպառ:

Փորձեցին լաստ շինել կոտրված լաստերի մնացորդներից, բայց հենց վոր գետը ձգեցին այն, լեհերը պուլեմյոտների մրդկային կրակով վոչնչացրին նրա վրայի մարդկանց: Մարդիկ իրենց գեցեցին գետը, վոր լողալով ազատվեն և միայնակ լաստը գետի հոսանքից արագությամբ անհայտացավ:

ՃԵՂՔՈՒՄՆ

Լեհերը մի գրոհ մյուսի յետևից եյին տալիս: Նրանք Վոդել եյին անպատճառ կոտրել կարմիրների համառությունը: Բայց գումարտակը անդրդվելի չէ,

նահանջելու տեղ չկա և յեթե կա ազատութիւն, դա առջևումն եւ: Մարտիկները ժամանակ չունեցին ուրիշ բանի մասին մտածելու: Նրանք տենդային արագութեամբ շարժում ելին հրացանների սողնակները, գնդացիներին ժապավենները կատաղի արագութեամբ փոխարինում ելին իրարու:

Հրամանատարների և քաղցկավարների խորհրդակցութեան մեջ կոմիսարը փորձող հայացքով նայելով ներկա գտնվողներին, ասաց.

Լեհերը վճռել ելին անպատճառ կոտորել կարմիրների համառութիւնը

— Յերկու յելք կա մեր դրութեան մեջ: Առաջինը՝ անձնատուր լինել:

Յեւ լռեց: Մարդկանց դեմքերը առաջվա նման սառն, հանգիստ ու վճռական ելին:

— Կա նաև յերկրորդ յելքը, — փորձել պատուել լեհերի շղթան և հետո, հեռանալով նրանցից, անցնել

մեր ափը: Յեւ առաջարկում եմ խորհել այդ յերկու առաջարկութիւններին մասին, — վերջացրեց կոմիսարը:

Առաջին «յելքի» մասին վոչ վոք վոչ մի խոսք չասաց: Քննում ելին միայն յերկրորդ առաջարկութիւնը: Վճռեցին դիմանալ մինչև մութը ընկնելը և այնուհետև փորձել պատուել լեհական շղթաները: Վճիռը հաղորդվեց կարմիր բանակայինների շղթաներին: Մարտիկները ընդունեցին այդ վճիռը հաճութեամբ և, պահպանելով անընդհատ հրաձգութիւն, սկսեցին շուտափույթ ամրացնել ահուպները:

Հասկանալով, վոր գումարտակը ամրանալով, շատ հոգսեր ե պատճառելու իրենց, լեհերը գործայուններով առաջ շարժվեցին հարձակում գործելու: Նրանց արտիլերիան լռեց: Հակառակորդները այնչափ ելին մոտեցել իրար, վոր հեշտութեամբ կարելի յեր վրասել և իրայիններին:

— Անձնատուր յեղեք, — վագելով գոչում ելին հարձակվողները:

— Լեհական սրիկաներին լավ կրակեցեք, — պատասխանում եր կոմիսարը, ճգնելով իր խռպոված ձայնը հասցնել ամենքին:

Լեհերի յերեք հարձակումները մեծ կորուստներով յետ մղվեցին: Նրանք չնկատելով իրենց կորուստը, հարբածների նման հարձակվում ելին ահուպների վրա: Բայց նրանց չհաջողվեց խորտակել գումարտակը:

Արեգակը անցնում եր անտառի յետևը: Ծիրանագույն ամպերը լողում ելին յերկնքում, արտացոլելով իրենց լույսը սվինների վրա և վոսկեգոծելով կովոդների շղթաները: Վրա յեր հասնում յերկար սպաս-

ված, բայց շատերի համար վերջին միջնադր: Մթու-
թյան մեջ սպասվում էր հաջողութուն, իսկ ան-
հաջողության դեպքում՝ կատարյալ մահ: Կոմիսարը
գիտեր, վոր մինչև գիշեր պաները փորձելու յեն մի
անգամ ել վոչնչացնելու գումարտակը: Նա ծնկները
վրա սողալով անցնում էր ակոպները, խոսում էր
վաշտերի գլխավորների և մարտիկների հետ: Նա պատ-
րաստում էր գումարտակը վերջնական կռվի համար:
Այդ կռվը մոտենում էր:

Լեհական հրամանատարութիւնը կորցնում էր իր
համբերութիւնը: Յեւ պատճառ ել կար: Ամբողջ որը
լեհական լավագույն գունդը (Պոզնանի), վոր գերմա-
նական շկոլան էր անցել, չէր կարողանում հաղթել
մի խումբ կարմիր բանակայինների, խիստ հարվածներ
էր ստանում նրանից:

— Այսոր իսկ, մինչև գիշերը հասնելը, բոյլընկյան
գումարտակը պիտի վոչնչանա, — հրահանգում էր
Պոզնանի բրիգադի հրամանատարի վերջին կարգադրու-
թիւնը, վոր մենք գտանք սպանված լեհ ոֆիցերի վրա:

Մութը շուտ վրա հասավ: Գետից սկսեց բուրել
խոնավութիւն, բարակ սարդոստայնի նման բարձրա-
նում էր մառախուղը...

Լեհերը մի անգամ ել հարձակում գործեցին մեր
ակոպների վրա: Առանց հրաձգության նրանց դեմ,
կարմիր գումարտակը սվինները բարձրացրեց: Մար-
տիկները պատրաստ էին ամեն ինչի և սարսափելի
էյին իրենց վճռականութեամբ... Լեհերը մոտենում են
ու մոտենում, 200... 100... 50 քայլ հեռու կարմիր-
ներից: Տիրեց կատարյալ լռութիւն: Յեւ հանկարծ
կարմիրների շղթայից մեկը խապոտ ձայնով սկսեց յեր-

գել. «Յելիբ, ում կյանքը անիծել ե»... Ամբողջ գու-
մարտակը միացավ նրան: Ձայները միանգամից բար-
ձրացան, տարածվելով Բերեզինայի ու ճահճի վրա,
մտցնելով գումարտակի տանջված մարտիկների սիրտը
կռվի ուրախութիւնն ու անվերելութիւնը:

Առանց հրամանի, հիմնի հնչյունների տակ գու-
մարտակը հարձակվեց լեհերի վրա, սվինների ուժեղ
հարվածներով պատռեց լեհական շղթաները և հրա-
ցանները կրակ տալով, անցավ գիշերվա խավարի միջից
ճահճային մառախուղի ու խիտ փշակույտերի մեջ:

Առավոտյան, գումարտակը Բերեզինան անցնելով,
հոգնած, վերին աստիճանի տանջված, բայց հպարտ
ու հաղթական վոգով՝ միացավ գնդին...

ԳԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հոգնած, քաղցած, պատառոտված շորերով, վոշ-
լտոված, մենք նահանջում էյինք դեպի Բելոստոկ: Մի
քանի որ մեր փոքրիկ շոկատը կերակրվում էր միայն
կարտոֆիլով և այն ել առանց աղի: Թիկունքը մեղա-
նից կտրվել էր և շատ առաջ ընկել, իսկ քայքայված
ազգաբնակչութիւնը թափառում էր անտառներում
և կերակրվում էր թռչունների նման:

Բելոստոկ մենք մտանք վաղ առավոտյան, գյու-
ղական սալերով, համարյա առանց լորևե գնելի, պու-
լեմյոտները կողպեքներ չունեյին, իսկ հրացանները՝
պատրոններ: Զինվորականների մենք շատ քիչ էյինք
նմանվում: Բելոստոկում բոլորը քնած էյին, լուսամուտ-
ները ծածկված, վարագույրները իջեցրած: Մեզ՝ ավա-
զոտ ճանապարհների, քարքարոտ դաշտերի ու այրված
գյուղերի մեջ վայրենիացածներին՝ այդ փոքրիկ կեղ-

տոտ մեղանական քաղաքը թվում էր մայրաքաղաք:

Սակայն խաղաղությունը խաբուսիկ էր: Նոր էինք մենք կենտրոնական փողոցը մտել, յերբ պատուհանից ու զոհերից մեր կոտորված ու ճռճոհան սայլերի վրա տեղացին գնդակներ: Մի քանի վայրկյան ևս, — ձեռքի ռումբի պայթուցից մեր առաջին սայլը և նրա վրա նստած մարդիկ ջարդուփշուր յեղան: Այդ պայթուցից հետո լսվեց պուլեմյոտի ճարճատյունը: Մենք ընկել էինք մի քաղաք, վորտեղից մեր զորամասերը արդեն հեռացել էին:

Մենք պատրոններ չունեինք, իսկ թշնամին նստած էր քարե տների մեջ անտեսանելի ու անխոցելի: Մենք դիմադրելու ուժ չունեինք, մնում էր միայն մի յեղբ. ցրվել նրբափողոցներում և վորքան կարելի յե, շուտով հեռանալ քաղաքից:

Իմ առջևից կայծակի արագությամբ վազում էր մի կարմիր բանակային: Յես ընկա նրա յետևից: Մի տասը ըուպե վազում էինք: Յերևացին քաղաքի ծայրերը, կայարանը:

Յերկաթուղու գծի վրա պատրաստ շոգեկառքով մի եղելոն պատրարսովում է ճանապարհ ընկնելու: Վազելով բացում էմ տեպուռչկայի դուռը և ռումբի պես ներս թռչում:

Վոչ վոք չկա տեպուռչկայում (հասարակ ապրանքատար վագոն). սակայն թվում է, վոր նոր են մարդիկ հեռացել այնտեղից և, ըստ յերևութին, շտապով, վորովհետև մոռացել են սեղանի վրա նույնիսկ հացը և կաթով ու մածոնով լի անոթը:

Ժամանակ չկա մտածելու՝ թե սա ինչ գնացք է, ուր է գնում, ում համար է պատրաստված: Չափա-

կանց շատ զրկանքներ ենք կրել անցյալում, ուստի քաղցած փորը հրամայում է — կեր:

Յես վրա պրծա կաթին և մածնին: Բայց վորքան շատ էր լցվում փորս, այնքան ավելի պարզվում էր ինձ համար, վոր նստելով այստեղ, յես անուղղելի սխալ եմ գործում:

Ձգուշությամբ սեղմվելով վագոնի պատին, յես մի աչքով դուրս նայեցի և իսկույն յետ քաշվեցի:

Կայարանում, ուղիղ «իմ» չարաբաստիկ վագոնի դիմաց կանգնած էր մի սուղաթ, ֆրենչը հագին, գլխարկի վերևը քառանկյունի:

— Լեհ ե:

Առանց աղմուկի անցնելով վագոնի անկյունը, յես արագ շարժումով փոկից հանեցի ու մի կողմ գցեցի ատրճանակս ու պատուտեցի դոկումենտներս: Թղթի կտորները կոխեցի վագոնում գտնված ցնցոտիների մեջ: Բայց հետո: Դուրս գալ անհնարին է: Տեպուռչկայի դիմացի դուռը դրսից ամուր կողպված է: Կայարանի դուրս գալու մասին մտածել անգամ չի կարելի, այնտեղ պահապան կա:

Անիծելով ինձ հրապուրող կաթը, յես անձկությամբ սկսեցի սպասել, թե ինչ դուրս կգա այս ամենից: Հույսս միայն նրա վրա յե, վոր պահակ զինվորները պաշտպանում են գնացքը և ինձ մոտ, վագոն չեն մտնի:

Բայց մի ըուպեյից հետո իմ բոլոր հույսերս ողը ցնդեցին: Բաց զոնից ներս մտավ առաջ սվինը և ապա քառանկյունի գլխարկով ծածկված գլուխը:

— Բարձրացրե՛ք ձեռքերդ:

Ստիպված էյի հնազանդվել:

Ձինվորը դուրս հանեց ինձ վագոնից և, սվինով թեթե հրելով մեջքիցս, տարավ մի դատարկ բուդկա և այնտեղ խուզարկեց ինձ: Իմ դանակը, վոր հավատարմությամբ ծառայել եր ինձ քաղաքացիական ամբողջ պատերազմի ընթացքում, մտավ լեհի լայն գրպանը, հետո ժամացույցս, իսկ դրանից հետո նույնիսկ փողը, վոր դուր եր յեկել զինվորին: Ապա ինձ դուրս բերին փողոց, վորտեղ կանգնած եր գերի կարմիր բանակայինների մի խումբ, — բոլորն ել ծանոթ դեմքեր, ծանոթ մարտիկներ, վորոնք ինձ հետ բաժանել են նահանջի բոլոր դժվարությունները: Յես ինձ այնպես ցույց տվի, վոր վոչ վոքի չեմ ճանաչում և խառնվեցի նրանց շարքերին:

Գերիներին պահպանում եյին մի խումբ զինված հասարակ քաղաքացիներ: Մայթի վրա յետ ու առաջ ման եր գալիս անճոռնի տեսքով, բարձրահասակ մի մարդ, յերկարավուն ձիու դեմքով, — դա բուրժուական պահակների գլխավորն եր: Նա դրել եր շլապա, հագել եր պինջակ, ձեռնոցներ և մինչևիսկ փայլուն, լայկովի կոշիկներ, իսկ և իսկ կարծես խնճուղից եր յեկել: Ձեռքին ուներ հրացան: Մնացած բոլոր սպիտակ սրիկաները և նույնիսկ մի քանի զինվորականներ հարգանքով կանգնած եյին նրա առաջ: Յերևում եր, վոր խաժամուժը նրան իր պետն եր համարում:

Գաղաքը արթնացավ, փողոցը յելավ: Հետաքրքրվողները խմբվում եյին փողոցների անկյուններում, թամաշա եյին անում մեզ, վորպես չտեսնված վայրենի գազանների: Վորջան մոտենում եյինք քաղաքի կենտրոնին, այնքան ավելի աղմկալի ու բազմամարդ եր դառնում լավ հագնված քաղաքացիների ամբոխը:

Բոլոր մայթերից լավում եյին հայոյանքներ և սպանալիքներ: Մեկը քար գցեց մեր խմբի վրա, իսկ մի շատ լավ հագնված կին, վագելով պահապանների առաջ, ճանկուտեց մի փոքրահասակ նիհար կարմիր բանակայինի յերեսը, վոր գտնվում եր առաջին շարքերում. — Բոյլըհիկ, շան արյուն... Ձհուգ...

Կարմիր բանակայինը կարմրեց բարկությունից և բռնեց քնքերը բարձրացրած հարձակվեց կախարդի վրա: Յեթե պահապանը չհեռացներ կատաղած կնոջը, յերևի մի լավ կռիվ տեղի կունենար. կարմիր բանակայինները սկսեցին աղմկել և թեները քշտել...

Մեզ տարան մի մեծ քառանկյունի բակ, վորտեղ կային քարաշեն սարայներ: Կանգնեցրին յերկու շարքով և այդ շարքերը հեռացրին իրարուց 12 քայլ տարածությամբ: Յեկան լեհական ոֆիցերները և նրանց հետ այն նույն աշխարհիկ քաղաքացին՝ հրացանը ձեռքին, վորին մենք տեսել եյինք փողոցում: Հրաման տվեց.

— Ձհուգներ և կոմունիստներ, յերկու քայլ առաջ անցեք:

Շարքերը չեն շարժվում: Ոֆիցերը յերկար հայհոյում ե ոռուներեն և նորից կրկնում հրամանը: Շարքերը անշարժ են առաջվա նման:

Ոֆիցերների ամբողջ խումբը և ճերմակ գվարդեյականը ուղղվեցին դեպի մեզ: Ուշադրությամբ նայելով յուրանքաշյուրի դեմքին, նրանք ժամանակ առ ժամանակ խումբ եյին շարքից վորոնե մեկին, վորը նրանց կասկածելի յեր թվում, կամ նմանում եր հրեայի: Այդպիսիներին մի կողմ եյին տանում և հանձնում զինվորներին:

Հերթը իմն եւ։ Աշխարհիկ պարոնը լռելյայն ցույց ե տալիս իմ գլուխը։ Յես չեմ հասկանում, թե բանը ինչու՞նքն ե։ Այն ժամանակ, բարկությունից ծռմուռելով իր յերկար դեմքը, բռունցքի մի հարվածով նա վայր ե գցում իմ գլխարկը և հրացանի կոթով խփում մեջքիս։ Միայն այդ ժամանակ յես գլխի ընկա, վոր նրան կատաղացրել եր իմ գլխարկիս կարմիր աստղը։

Մեզ տեղավորեցին քարաշեն խոնավ սարայներում։ Անցնում եյին անհայտության ու ակնկալության տանջալից ժամերը։ Մեզ ցույց տված ընդունելությունից պարզ եր, վոր ամեն ինչ կարելի յեր սպասել, և՛ վերավորանք, և՛ տանջանքներ և, շատ կարելի յե, նաև մահվան պատիժ։ Մեր միջից կոմիսարներ և կոմունիստներ գտնելու հույսը լեհերը դեռ չեն կորցրել։ Գերիներին մեկը մյուսի յետևից տանում են, հայտնի չե, թե ուր և ապա նրանք վերադառնում են սաստիկ հոշոտված կերպարանքով, կապտած, արյունաշագախ, արյուն թքելով։ Պարզ ե. չարչարում են, ուզում են տեղեկություններ ձեռք բերել, հասնել իրենց նպատակին։ Առայժմ վոչ վոք չի մատնում...

Հետևյալ՝ որը մեր բանտը մտան անդեն քաղաքացիներ, բերելով իրենց հետ հացով լի զամբյուղներ։ Նրանցից վոմանք սկսեցին բաժանել հացը, մյուսները, ուշադրությամբ նայելով գերիների դեմքերին, սկսեցին հայոյել ավազակ-բոյլշևիկներին և գովել կյանքը «ազատ» և հաստատնում, ամեն կերպ համոզելով մեզ, վոր բոյլշևիկները իսպառ ջարդված են, վոր նրանց իշխանությունը շուտով ընկնելու յե և վոր մեզ՝ գերիներին համար այստեղ վոչ թե կյանք, այլ արքայություն կլինի։ Այցելուները խոսում եյին անհանգիստ

յեղանակով, շղայնորեն և վերջացնում եյին, նորից առաջարկելով ցույց տալ կոմունիստներին։

Մենք բոլորս գերեզմանային լուսթյուն եյինք պահպանում, սակայն գերիներից յերկու-յերեք հոգի անվստահ կերպով ձեռքերի ու գլուխների շարժումներով, բացականչություններով հավանություն եյին տա-

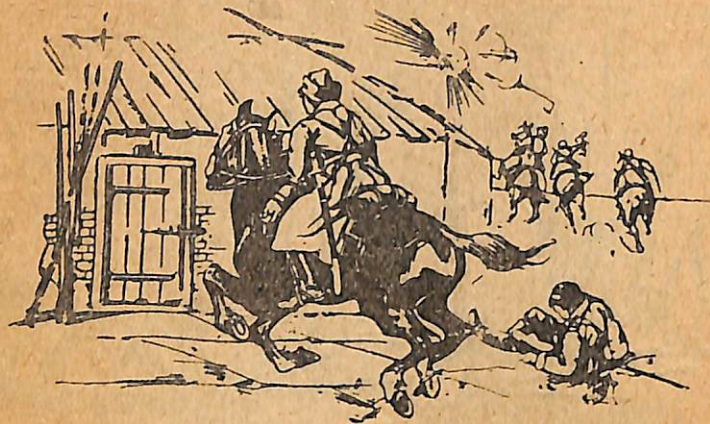
Հետևյալ՝ որը մեր բանտը բերին հացով լի զամբյուղներ

լիս լեհերի խոսքերին։ Մեզ համար պարզ եր, վոր մեր շարքերում կային կուլակների վորդիներ, վորոնք պատրաստ են մեզ դավաճանելու։ Թվում եր թե՛ մի ճնշում ևս — և այդ հավանություն տվողները, հրապուրվելով քաղցր խոսքերից, մեզ կմատնեն։

Լեհական ազդիտատորները հեռացան։ Մենք նորից մենակ մնացինք մեր մտքերի հետ։ Յես քաշվեցի մի մութ անկյուն։ Միտքս համառությամբ հնարներ եր վորոնում փախչելու, գլխումս պար եյին բռնել ամե-

նաանհնարին պլաններ, սակայն հոգնածությունը հաղթեց: Յերագելով փախչելու մասին, յետ քնեցի, կուշ գալով խոնավ անկյունում:

Խորը գիշերով մենք զարթնեցինք հրացանաձգության զարկից: Ամբողջ սարայը վոտի վրա յեր արդեն: Մթության մեջ լավում եյին խուլ ձայներ, շշնջոցներ, խոսակցություններ: Վոչ վոք մեզանից չեր կասկածում, վոր գնդակահարում են գերիներին մյուս սարայնե-

Սալահատալի քարերը դղրդացին ձիերի սմբակների տակ

րում: Չարկը կրկնվեց: Սրտնեղությունը սեղմում եր մեր հոգին: Դադարեցինք շշնջալ, ամեն ինչ լռեց:

Նորից լավեց խուլ դղրդյուն, բայց դա հրացանաձգության ձայն չե.. դղրդում ե արտիլերիան: Ռումբերի պայթումը հետզհետե ավելի և ավելի վորոշակի յե լավում... Մի քանի րոպե ևս և դռները մոտ սալհատակի քարերը դղրդացին ձիերի վոտների տակ... Դրանից անմիջապես հետո մի խլացուցիչ հարված ցնցեց քարաշեն սարայի պատերը, — ուումը խոր-

տակեց մի ամբողջ շինություն: Մեր սարայի ծակերուց յերևում եյին փոշու ամպեր:

Առանց խոսքերի, կարծես պայմանավորված իրար հետ, մենք վազեցինք դեպի դուռը և, ընկնելով նրա վրա, կոտրեցինք ամուր փեղկերը: Լեհերը չկան: Մենք ազատ ենք...

Գրողնոյում մենք իմացանք, վոր մեզ ազատել ե հռչակավոր 27-րդ հրացանաձիգ դիվիզիան, վորը նահանջում եր Վարչավայի մոտից մարտական կատարյալ կարգապահությամբ: Այդ առավոտ դիվիզիան խուժել եր քաղաք, վոր գրավել եյին լեհերը:

ՊԱՀԱՆՋԵՑԵՔ

ՄԵՐ ԳՐԱՑՈՒՑԱԿԸ, ՎՈՐ

ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Ե ԶՐԻ.

ԴԻՄԵԼ՝ Москва, Никольская, 10.

ЦЕНТРИЗДАТ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0318686

15 члм.
х.

2527

11.453

С. КОТОВ

На Березине

(Перев. с русск.)

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.
Москва, центр, Никольская, 10.

891.71

4-77